

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Քրիստինե Մելքումյան

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ

ORCID ID 0000-0001-6099-7007

kristinemelqumyan@litinst.sci.am

DOI: 10.54503/1829-0116-2024.1-208

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՎՈՐ ՄԵՂԱՊԱՐՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ԳՐՔԵՐՈՒՄ

Բանալի բառեր – Հակոբ Մեղապարտ, գիրք, գրականություն, ժանր, թեմա, աղոթք, հանելուկ:

Հակոբ Մեղապարտն սկիզբ դրեց հայ գրականության հանրահռչակմանն ու առավել լայն տարածմանը նոր ժամանակներում: Իր հինգ գրքերը տպագրելիս, անկախ տարբեր նպատակներից և սպասելիքներից, որոնք բնականաբար պայմանավորել են այդ գրքերի բովանդակությունը, Մեղապարտը, առաջին հերթին, նյութերի ընտրությամբ ու բովանդակությամբ, ի ցույց է դրել իր գեղագիտական ճաշակը:

Մեր ուսումնասիրության **նպատակը** Հակոբ Մեղապարտի տպագրած հինգ գրքերում հայ գրականության ներկայության, դրա բովանդակության և ընդգրկված հեղինակների քննությունն է:

Ուսումնասիրության **խնդիրն** է ցույց տալ, որ Հակոբ Մեղապարտի տպագրած գրքերի նպատակը նախնառաջ գործառական է և թելադրված է ժամանակի պահանջներով, ուստի Մեղապարտի աշխատանքը պատկերացում է տալիս այն մասին, թե միջնադարյան հայ գրականության որ ժանրերն ու հեղինակներն էին առավել հայտնի և պահանջված:

Ուսումնասիրությունը կատարել ենք պատմական, պատմահամեմատական, կուլտուր-պատմական և վերլուծական, համադրական ընդհանուր **մեթոդների** կիրառմամբ:

Ուսումնասիրության **եզրահանգումն** այն է, որ թեպետ «Ուրբաթագրքում» որպես հեղինակ հիշատակված է Գրիգոր Նարեկացին, և զետեղված են նրա աղոթքները, այնուամենայնիվ **հայ գրականության տպագիր պատմությունն** սկսվում է Հակոբ Մեղապարտի տպագրած հինգերորդ «Տաղարան» գրքով: Հայ գրականությունը «Տաղարանում» պետք է դիտարկել նախնառաջ գործառական տեսանկյունից: Մյուս կողմից՝ «Տաղարանը» պատկերացում է ձևավորում միջնադարյան գրական ժանրերի, մասնավորապես՝ աղոթքի, տաղի, ողբի, հանելուկի, ինչպես նաև դրանց թեմատիկ ընդգրկումների մասին:

Kristine Melkumyan

NAS RA, Institute of Literature after M. Abeghyan

ORCID ID 0000-0001-6099-7007

kristinemelqumyan@litinst.sci.am

ARMENIAN LITERATURE IN THE BOOKS PUBLISHED BY HAKOB MEGHAPART

Key words: Hakob Meghapt, book, literature, genre, theme, prayer, riddle.

Hakob Meghapt initiated the popularization and wider spread of Armenian literature in modern times. While publishing his five books, regardless of different goals and expectations, which naturally determined the content of those books, Meghapt first of all, with the choice of materials and content, demonstrated his aesthetic taste.

The purpose of our study is to examine the presence of Armenian literature, its content, and the included authors in the five books published by Hakob Meghapart.

The task of our study is to show that the purpose of the books published by Hakob Meghapart is primarily functional and dictated by the requirements of the time, so Meghapart's work gives an idea of which genres and authors of medieval Armenian literature were the most popular and demanded.

The study has been conducted using historical, historical-comparative, cultural-historical, analytical, and comparative general methods.

The conclusion of the study is that although the name of Grigor Narekatsi is mentioned as the author of "Friday Book", and his prayers are included in it, the printed history of Armenian literature begins with Hakob Meghapart's fifth book "Tagharan".

Armenian literature in "Tagharan" should be considered primarily from a functional point of view. On the other hand, "Tagharan" forms an idea of medieval literary genres, namely a prayer, a canto, a lamentation, a riddle, as well as their thematic inclusions.

Кристине Мелкумян

НАН РА, Институт литературы им. М. Абега

ORCID ID 0000-0001-6099-7007

kristinemelqumyan@litinst.sci.am

АРМЯНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА В ИЗДАННЫХ КНИГАХ АКОПА МЕГАПАРТА

Ключевые слова: Акоп Мегапарт, книга, литература, жанр, тема, молитва, загадка.

Акоп Мегапарт был основоположником популяризации и широкого распространения армянской литературы в новое время. При издании своих пяти книг, несмотря на разные цели и ожидания, которые, естественно, определяли содержание этих книг, Мегапарт, выбирая материалы, демонстрировал, прежде всего, свой эстетический вкус.

Цель нашего исследования – рассмотреть произведения армянской литературы, изучить их содержание и авторов, включенных в изданные Акопом Мегапарт пять книг.

Задача нашего исследования – показать, что цель книг, изданных Акопом Мегапарт, носит, прежде всего, практический/прикладной характер и продиктована требованиями времени, поэтому работа Мегапарта дает представление о том, какие жанры и авторы средневековой армянской литературы были наиболее популярны и востребованы.

Исследование было проведено с применением обще-культурно-исторических, аналитических, сравнительных, культур-исторических, историко-сравнительных методов.

Вывод исследования таков: хотя в «Пятничной книге», куда включены молитвы Григора Нарекаци, его имя упоминается в качестве автора, тем не менее, история армянского книгопечатания начинается с изданной Акопом Мегапарт пятой книги «Тагаран». Армянскую литературу в «Тагаране» следует рассматривать, прежде всего, с прикладной точки зрения. С другой стороны, «Тагаран» формирует представление о средневековых литературных жанрах, а именно о молитве, о таге, о плаче, о загадке, а также об их тематическом охвате.

Ներածություն

Հայ տպագրության սկզբնավորումը Հակոբ Մեղապարտի գործուն ջանքերով ոչ միայն ամրագրում է գուտենբերգյան իսկապես դարակազմիկ գյուտի տեղայնացման փաստը, այլև սկիզբ է դնում հայ մատենագրության գործառնական մեկ այլ մակարդակի ձևավորմանը: Տպագիր գիրքը, հետագայում նաև այդ հենքով ձևավորված մամուլը հայ մատենագրությունն իր ժանրային ամենատարբեր դրսևորումներով դուրս բերեցին որոշակի տեղային շրջանակներից և հետզհետե դարձրին առավել հանրային, հետևաբար՝ առավել գործառնական:

Կարելի է ասել, որ Հակոբ Մեղապարտն սկիզբ դրեց հայ գրականության հանրահռչակմանն ու առավել լայն տարածմանը նոր ժամանակներում, և այդ առումով հայ գրականության պատմության մեջ Հակոբ Մեղապարտի կատարած դերն իսկապես անգնահատելի է: Այլ հարց է, որ այս հանգամանքն իր մշակութաբանական, պատմական խորքով դեռևս ինչպես հարկն է վերլուծված չէ, և ինչպես իրավացիորեն գրում է գրականագետ Վարդան Դևրիկյանը. «Հակոբ Մեղապարտի հրատարակությունների և ընդհանրապես հայ գրքի քննությունը մինչ օրս կատարվել է պատմագիտական, մատենագիտական, գրքագիտական և տպագրական ու գրքային արվեստի քննության տեսանկյունից: Գրեթե անդրադարձ չի եղել այդ գրքերի բովանդակությանը, այսինքն՝ դեռևս լիովին չի բացահայտվել, թե ի՞նչ գործեր են դրանք պարունակում, մինչդեռ գիրքը իմաստավորվում է նախ և առաջ իր բովանդակությամբ» (Դևրիկյան Վ., 2012: 152):

Հայ գրականության հատվածական երևումները

Գալով կոնկրետ հայ գրականությամբ այդ իմաստավորումը գնահատելու հատույթին՝ նախևառաջ նկատենք, որ գրքերը տպագրելիս, անկախ հետապնդած տարբեր նպատակներից, ակնկալիքներից և ունեցած սպասելիքներից, որոնք բնականաբար պայմանավորել են այդ գրքերի բովանդակությունը, Հակոբ Մեղապարտը, առաջին հերթին՝ նյութերի ընտրությամբ ու բովանդակային հատույթի ընդգրկմամբ, ի ցույց է դրել իր աշխարհայացքն ու գեղագիտական ճաշակը: «Հակոբ Մեղապարտի հրատարակած գրքերի... քննությունը վկայում է, որ նա ոչ թե շահամոլ վաճառական է եղել, այլ հակառակը՝ Հայոց եկեղեցու նվիրյալ մի հոգևորական, ով ցանկացել է իր ժամանակի ընդունված գործերը, այդ թվում և հայ միջնադարյան բանաստեղծության գոհարները տարածել տպագիր գրքի միջոցով» (Դևրիկյան Վ., 2012: 154): Վարդան Դևրիկյանի այս նկատումն ասվածի ընդհանրացումն է: Մյուս կողմից՝ երկրորդական չէ նաև այն հանգամանքը, որ Հակոբ Մեղապարտը, ըստ ամենայնի, այդ ընտրությունն ու բովանդակությունը պայմանավորել է հավանական ընթերցողի կամ գիրքը ձեռքբերողների հետաքրքրություններով ու ճաշակով: Պատահական չէ, որ Մեղապարտի տպագրած բոլոր գրքերն էլ նախևառաջ հատկանշվում են ժամանակի համար իրենց հանրամատչելիությամբ: «Գրքերի նման հանրամատչելի բնույթը հետեւանք էր այն պահանջարկի, որ ներկայացնում էին հայ առևտրական եւ արհեստավորական խաւերը բուն երկրում եւ հայկական գաղթավայրերում» (Ուրբաթագիրք: Տաղարան: Նմանահանութիւն հայերէն առաջին տպագիր գրքերի (1512-1513), 1975: զ),– գրում է Բաբկեն Չուգասցյանը:

Ուստի, թեկուզև հետահայաց՝ բավական հետաքրքիր է հենց այդ հատույթում գնահատել ու արժևորել Հակոբ Մեղապարտի աշխատանքը, որովհետև այն նաև պատկերացում է տալիս այն մասին, թե միջնադարյան հայ գրականության որ ժանրերն ու հեղինակներն էին, այսպես ասած, առավել հայտնի ու պահանջված:

Հայտնի է, որ Հակոբ Մեղապարտը տպագրել է 5 գիրք՝ «Ուրբաթագիրք», «Պատարագատետր», «Աղթարք», «Պարգատումար», «Տաղարան»: Գրքերի հերթականությունը բերում ենք ըստ Ռաֆայել Իշխանյանի ամրագրման. «Այս հերթականության ճշտությունը, – գրում է նա, – հենված է աներեր հիմքի վրա և որևէ առարկություն չի վերցնում» (Իշխանյան Ռ., 2012: 167): Այս հարցի շուրջ, անշուշտ, կան այլ կարծիքներ ու մոտեցումներ ևս (Տ. Վ. Պ (Տրդատ Պալեան), Ը տարի, 1894, թիվ 12, դեկտեմբեր : 357-361, Զարբհանալեան Գ., 1895: 14-32, Լևոնյան Գ., 1958: 40-46, և այլն:), սակայն դրանց անդրադարձը մեր ուսումնասիրության ծիրից դուրս է, մանավանդ որ այս դեպքում բովանդակության ու առավել ևս հայ գրականության՝ դրանցում ընդգրկումների հարցը հերթականության առումով որևէ որոշարկող դեր չունի:

Տարբեր է Մեղապարտի տպագրած գրքերից յուրաքանչյուրի գործառական նպատակը, ուստի՝ հայ գրականությունն ամեն մեկում տեղ է գտել ըստ այդ նպատակի:

Դրանցից առաջինը՝ «Ուրբաթագիրքը» իր բնույթով և ընդգրկումների բովանդակությամբ, ըստ էության, աղոթագիրք է, առավելապես՝ պահպանության աղոթքների: Մյուս կողմից՝ այն իբրև տպագիր գիրք ոչ այնքան ինքնատիպ է Հակոբ Մեղապարտի, այսպես ասած, գեղարվեստական ճաշակի ըմբռնման տեսանկյունից, որքան հենց գործառական առումով, մանավանդ որ՝ այդտեսակ բովանդակությամբ ձեռագիր ժողովածուներ միջնադարում շատ տարածված էին¹, և Հակոբ Մեղապարտն այս դեպքում ձեռագիր հղացքը վերածել է տպագիր իրացման:

«Ուրբաթագրքում» աղոթքից բացի գերակա է միջնադարյան գրականության մեկ այլ ժանրաձև՝ վարքը: «Աղաթ սրբոյն Կպրիանոսի. Զոր ասացեալ է վասն դիւաց եւ կախարդաց եւ աղանդաց» (Ուրբաթագիրք, 1512: դ.)² և դրան հաջորդող «Պատմութիւն Յուստիանէ կուսին» (Ուրբա-

¹ «Ուրբաթագիրք» կոչուած գրչագիր ժողովածուները հաւանաբար երեւան են եկել ԺԵ դարում: ...Այս ժողովածուներից մեկի բնագիրն է, որ հիմք է հանդիսացել Յակոբ Մեղապարտի տուեալ հրատարակութեան», – այս առումով գրում է Բաբկեն Զուգասզյանը, տե՛ս նաև Ուրբաթագիրք: Տաղարան: Նմանահանութիւն հայերէն առաջին տպագիր գրքերի (1512-1513), Վենետիկ, տպ. Մխիթարեան, 1975, էջ Ը:

² Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս *Ղերիկյան Վ.*, Հակոբ Մեղապարտի հինգ հրատարակությունները, «ՎԷմ», Երևան, 2012, թիվ 2, էջ 155, տողատակի համար 5 ծանոթագրությունը: Ի դեպ, Հակոբ Մեղապարտի հրատարակած գրքերի էջերը համարակալված են յուրահատուկ սկզբունքով:

թագիրք, 1512: դ.դ.) հատվածները, ըստ էության, նաև վարքագրություններ են, թեպետ դրանցում ևս աղոթքը գերակա դիրքում է: Ինչպես գրում է Վարդան Դերիկյանը, Կիպրիանոսի «Աղոթքը վարքագրական կամ ինքնակենսագրական բնույթ ունի» (Դերիկյան Վ., 2012: 156), ավելին՝ պատմությունն է աղոթքի վերածվում, որովհետև իր վարքը պատմելով՝ Կիպրիանոսն ինքն է աղոթում իր՝ երբեմնի կախարդական ունակություններին այլևս չտիրապետելու կամ դրանցից վերջնականապես ազատվելու համար:

Եվ այդուհանդերձ՝ հայ գրականության ներկայության տեսանկյունից «Ուրբաթագրքի» ամենակարևոր հատվածները Գրիգոր Նարեկացու աղոթքներն են՝ «Աղոթք սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյն» (Ուրբաթագիրք, 1512: է.դ.):

Սա, անշուշտ, «Ուրբաթագրքի» ընդհանուր հղացքին բնորոշ ընտրություն է, սակայն իբրև գրականության պատմության փաստ՝ չափազանց կարևոր: Ճիշտ է, Ռաֆայել Իշխանյանը գրում է, որ «Հայ հինգ հնագույն հրատարակություններից Տաղարանը միակն է, որում անվանապես հայ հեղինակների երկեր կան տպագրված» (Իշխանյան Ռ., 2012: 64:), այդուհանդերձ, եթե աղոթքը դիտարկում ենք նաև որպես միջնադարյան գրականության ժանր կամ ժանրաձև, ապա «Ուրբաթագիրքն» է դառնում առաջին գիրքը, որում անվանապես հայ հեղինակի երկ կա տպագրված: Եվ Գրիգոր Նարեկացին էլ առաջին հայ հեղինակն է, որի երկը տպագրվել է անվանապես:

Սա գրականության պատմության տեսանկյունից ուշագրավ փաստ է:

Մեղապարտի հրատարակած երկրորդ գիրքը՝ «Պատարագատետրը» (Պատարագատետր, 1513), իր բնույթով եկեղեցական մատյան է և ենթարկված է այդ հատույթի հղաքցային բոլոր կանոններին: Դա է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ, ինչպես փաստում է Վարդան Դերիկյանը. «Մեր կատարած քննության հիման վրա կարող ենք վստահաբար ասել, որ «Պատարագատետրի» բնագիրը հիմնականում զուգահեռ է ընթանում «Խորհրդատետրի» 1788 և 1840 թթ. Ս. Էջմիածնի հրատարակություններին» (Դերիկյան Վ., 2012: 167): Իբրև գրականության փաստ՝ այն դիտարկելի է այնքանով, որքանով առնչվում է միջնադարյան որոշ ժանրաձևերի օրինաչափություններին, որը, սակայն, առավել խոր և բոլորովին այլ հատույթի քննության նյութ է:

Բոլորովին այլ է «Աղթարք» («Աղթարք», 1513) գրքի պարագան, որը, ինչպես նշել ենք, երրորդն է Մեղապարտի տպագրած գրքերի ցանկում: Այն ավելի շատ տոմարական-գուշակողական նյութերի ժողովածու է, կենդանակերպի նշանները բացահայտող և բացատրող ուղեցույց և բոլորովին չի առնչվում գրականության հատույթին, իսկ եթե առնչվում է, ապա թերևս միայն այն առումով, որ «Աղթարքի» տեքստերը բազմաթիվ

հատկանիշներով առնչվում են հին հավատալիքներին և հարաբերումի և զուգահեռի գծեր ունեն ժողովրդական բանահյուսության հետ:

«Աղթարք»-ից իր բնույթով շատ չի տարբերվում Մեղապարտի տպագրած չորրորդ գիրքը՝ «Պարգատումարը» (Պարգատումար, 1513): Դրա առնչությունները գրականության հետ ևս սահմանափակ են, որովհետև գործառնական նպատակն առավել հստակ է՝ պարզ ու հանրամատչելի ձևով ներկայացնել եկեղեցական և այլ տոներ, թեպետ այստեղ էլ առկա են նյութեր, որոնք համադրելի են «Աղթարքում» առկա տեքստերի հետ (Զուգասզյան Բ., 1996: առաջաբան):

Հայ գրականության տպագիր պատմության սկզբնավորումը

Անկախ այն փաստից, որ «Ուրբաթագիրք»-ում որպես հեղինակ հիշատակված է Գրիգոր Նարեկացու անունը և գետեղված են նրա աղոթքները, այնուամենայնիվ, պետք է արձանագրել, որ **հայ գրականության տպագիր պատմությունը** սկսվում է Հակոբ Մեղապարտի տպագրած հինգերորդ «Տաղարան» գրքով: Վարդան Դերիկյանն այսպես է գնահատում և ընդհանրացնում Հակոբ Մեղապարտի տպագրական գործը՝ «Տաղարանը» դիտարկելով իբրև այդ գործունեության պսակը. «Հայ վաճառականներին և ճանապարհորդներին տեղից տեղ գնալիս անհրաժեշտ տոմարական տեղեկություններից, օդերևութաբանական գիտելիքներից, հաջող ճանապարհ ապահովող գուշակություններից և չարխափան աղոթքներից բացի, հարկավոր էր նաև սրտի ու հոգու հետ խոսող երգ՝ ճանապարհը կրճատելու և թեթևացնելու համար: Ուստիև հայկական տպագրության առաջին հրատարակությունների շարքը խորհրդանշական ձևով փակվում է «Տաղարանով»» (Դերիկյան Վ., 2012: 172):

Ինչպես տեսնում ենք, Վարդան Դերիկյանի ընդհանրացման մեջ ևս նույնիսկ «Տաղարանի» առումով առկա է գործառնական հատույթի կարևորումը՝ «հարկավոր էր նաև սրտի ու հոգու հետ խոսող երգ՝ ճանապարհը կրճատելու և թեթևացնելու համար»: Ըստ ամենայնի, այս հանգամանքն է եղել Մեղապարտի՝ «Տաղարանում» ընդգրկված ստեղծագործությունների ընտրության կարևորագույն պայմանը, ուստիև՝ էլ ավելի հետաքրքիր է դառնում «Տաղարան»-ի բովանդակությունը գրականության պատմության ընթացքի տեսանկյունից, որովհետև Մեղապարտի ընտրությունը պարզում է նաև միջնադարյան գրականության, այսպես ասած, կիրառական ստույգ նշանակությունը: Պատահական չէ նաև այն հանգամանքը, որ հետագայում այդտեսակ ժողովածուների և՛ բազմազանությունը, և՛ բովանդակությունը պայմանավորված է հենց Մեղապարտի «Տաղարան»-ի ազդեցությամբ: Ինչպես ցույց է տալիս ձեռագիր ու տպագիր տաղարանների քննությունը, գրում է Վարդան Դերիկյանը, Վենետիկի 1513 թ. հրատարակությունը մեծապես կանխորոշեց աշխար-

հական միջավայրի տաղարանների կազմության հետագա ընթացքը» (Դերիկյան Վ., 2012: 173):

Ասվածից կարելի է եզրահանգել, որ հայ գրականությունը «Տաղարան»-ում պետք է դիտարկել նախևառաջ գործառնական տեսանկյունից, մանավանդ որ գրքի ամբողջական վերնագիրն էլ՝ «Տաղարան է սայ հոգւոյ եւ մարմնոյ», նկատի է առնում դրա թե՛ հոգևոր-եկեղեցական, թե՛ աշխարհիկ ընդգրկումներն ու հասցեականությունը:

Անդրադառնալով «Տաղարանում» ընդգրկված հեղինակներին՝ պետք է նախևառաջ նշել, որ ոչ բոլորն են հիշատակվում հանվանե, և ոչ բոլորի անուններն են հիշատակված ամբողջությամբ: Մասնավորապես՝ Հովհաննես Թլկուրանցին մշտապես ներկայացվում է *Յովանիս*, կամ՝ Մկրտիչ Նաղաշը պարզապես *Նաղաշ*, և այդ պատճառով ուսումնասիրողների համար հիշատակված տաղերգուների անունների ամբողջական և ճշգրիտ ձևը հաճախ պարզ է դառնում նրանց տաղերից: Ավելորդ չէ նշել, որ կան նաև դեպքեր, երբ հեղինակի անունն ընդհանրապես հիշատակված չէ, և այն այսօր վերականգնելի է հենց ստեղծագործության շնորհիվ: Մասնավորապես այդպիսին է «Տաղարան»-ը բացող «Պատմութիւն Սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսավորչին» հատվածը (Տաղարան, 1513: ա.), որն իրականում XV դարի բանաստեղծ Առաքել Բաղիշեցու պատմական պոեմն է: Մեղապարտն այս դեպքում պարզապես գեղչել է երկի ամբողջական վերնագրի սկզբնական՝ հեղինակին մատնանշող մասը՝ «Առաքել վարդապետի ասացեալ ոտանաւոր չափ տաղի ի պատմութենէ Սրբոյն Գրիգոր մեր Լուսավորչին» (Դերիկյան Վ., 2012: 174)¹: Առանց հեղինակի անվան հիշատակության է նույն Առաքել Բաղիշեցու տաղերից մեկը (Տաղարան, 1513: դ. բ.): Առանց հեղինակի անվան է ներկայացված Գրիգոր Նարեկացու հանրահայտ հարության տաղը՝ «Սայլն այն իջանէր», որը տպագրվել է «Սեալքն է» վերնագրով (Տաղարան, 1513: բ., գ., գ.բ.):

Այսուհանդերձ, «Տաղարանում» ընդգրկված հայ հեղինակներն են (ըստ ընդգրկման հերթականության) Առաքել Բաղիշեցին, Հովհաննես Թլկուրանցին, Մկրտիչ Նաղաշը, Գրիգոր Նարեկացին, Ֆրիկը, Ներսես Շնորհալին: Ընդ որում, հեղինակների ոչ ժամանակագրական ընդգրկումը վկայում է այն մասին, որ «Տաղարանի» կառուցվածքը ենթարկված է բովանդակային հղացքին և որոշակի զարգացումներ և թեմատիկ կենտրոնացումներ է ենթադրում: Մյուս կողմից՝ այն փաստը, որ «Տաղարանում» ավելի շատ գործեր ընդգրկված են Հովհաննես Թլկուրանցուց, գործառնականության տեսանկյունից նույնպես շատ խոսուն է և վկայում է

¹ Պոեմի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Առաքել Բաղիշեցի: Ուսումնասիրություն և բնագրեր: Աշխատասիրությամբ Արշալույս Ղազինյանի, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, էջ 134-137:

այդ հրաշալի բանաստեղծի տաղերգության խորության ու թեմատիկ բազմազանության մասին:

Ժանրային առումով առաջնային դիրքերում բնականաբար տալն է: Այն աստիճան, որ նույնիսկ Առաքել Բաղիշեցու պոեմից ընտրված երեք գլուխները նույնպես այդ ժանրի ծիրում են ներկայացված: Անգամ այն դեպքերում, երբ հատուկ ընդգծված ներկայացվել են այլ ժանրի գործեր, օրինակ՝ հանելուկ, ողբ, աղոթք, դրանք ենթարկված են **տաղի** ժանրային տրամաբանությանը:

Այս առումով ամրագրենք այն կարևոր փաստը, որ «Տաղարան»-ում արդեն ընդգծված է ժանրանվանման այն ամբողջ ընդգրկումը, որով **տաղ** բառը հատկանշվում է միջնադարյան գրականության տարբեր ըմբռնումներ: Ժանրի քննարկման հարցն այլ ուսումնասիրության նյութ է, ուստի այստեղ մանրամասն չենք անդրադառնում («Հայ միջնադարյան գրականության ժանրեր», 1984: 179-259): Ամրագրենք միայն, որ այս ժանրն անհատվածում արդեն, ինչպես գրում է Վարդան Դերիկյանը. ««Տաղ» բառը... աստիճանաբար սկսում է կիրառվել նաև երգ և բանաստեղծություն իմաստով՝ գանձարանային մաս կազմող հոգևոր բանաստեղծություն լինելուց զատ» (Դերիկյան Վ., 2012: 173): Ընդ որում, «Տաղարանի» գործառական հատույթը հենց նշվածի օգտին է վկայում:

Այդուհանդերձ՝ նույնիսկ այս պարագայում ժանրին բնորոշ առանձնահատկություններով և ամբողջական ու անխաթար նկարագրով է «Տաղարան»-ում ներկայանում միջնադարյան կարևոր ժանրերից մեկը՝ **հանելուկը**: «Տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի ասացեալ է հանելուկս վասն ուրախութեան մարդկան» բաժնում (Տաղարան, 1513: Ե.-ից սկսած) ընդգրկված է հարյուրից ավելի հանելուկ, ընդ որում՝ թեմատիկ բազմազանությամբ: Այս առումով, եթե դիտարկենք քանակային տվյալները, կարող ենք փաստել, որ հանելուկն ամենաձավալուն և նաև գրեթե ամբողջական ներկայացված միջնադարյան գրականության ժանրն է Հակոբ Մեղապարտի տպագրած գրքերում:

Ողբը՝ իբրև ժանր, «Տաղարան»-ում արտահայտված է բացառապես «վասն մեռելի» կապակցումով, սակայն միայն այդ մասնավորությանը բնորոշ հատկանիշները չեն, որ առկա են այդ ողբերում, դրան ավելանում են հատկապես ծիսական ողբերին բնորոշ տարրեր, և դա ժանրային հավելյալ բազմազանություն է ապահովում «Տաղարան»-ում: Հարցն այն է, որ շատ դեպքերում Հակոբ Մեղապարտը կրճատել, ամփոփ է դարձրել ստեղծագործությունների վերնագրերը՝ ըստ ամենայնի կրկին առաջնորդվելով հանրամատչելի լինելու սկզբունքով: Մասնավորապես «Ողբ վասն մեռելի Նաղաշի» վերնագրված գործը (Տաղարան, 1513: դ. դ.) իրականում ունի «Ողբ ի Նաղաշ Մկրտիչ եպիսկոպոսէ վասն տղայոց մահուան» վերնագիրը (Դերիկյան Վ., 2012: 176):

Հաջորդը թեմատիկ տարածությունն է, որն առերևույթ արդեն մատնանշված է գրքի ամբողջական վերնագրում՝ «Տաղարան է սայ հոգւոյ եւ մարմնոյ»: Սա պայմանավորել է նաև գրքի կառուցվածքը՝ նախ հոգևոր տաղեր և ապա աշխարհիկ: Եվ հատկանշական է, որ անցումն աշխարհիկին կատարվում է Շնորհալու հանելուկների միջոցով:

Այս արտաքին հուշումից գատ՝ վերնագրում ամրագրված թեմաները բացվում և ճիշտ ընտրված տաղերի միջոցով ընդարձակվում, ավելի բազմազան են դառնում՝ ընդգրկելով մահվան, կյանքի անցողիկության և ունայնության, կյանքը արդարությամբ ապրելու, հանդերձյալ կյանքի, պանդխտության, սիրո, վայելքի և այլ թեմաներ: Ընդ որում՝ այդ ամենը այնպիսի տրամաբանական շարունակությամբ, որ վկայում է ընտրության չափազանց բծախնդիր լինելու մասին:

«Տաղարան»-ի թեմատիկ բազմազանությունը ոչ միայն տարբեր հետաքրքրություններ ունեցող մարդկանց ճաշակը բավարարելուն է միտված, այլև յուրովի վեր է հանում միջնադարյան հայ մարդու և հայ կյանքի գեղարվեստական պատկերը և այդ առումով ունի նաև ճանաչողական մեծ արժեք: «Հայ գեղարուեստական գրականության այս գոտորիկ ժողովածուն,– այս առումով գրում է Բաբկեն Չուգասյանը,– յիշատի մի թանկարժեք յուշարձան է, որտեղ ի մի բերում են բանաստեղծությունները արտացոլում են ԺԳ-ԺԶ դարերի հայ կեանքի ճշմարտացի պատկերը, ողջակիզուող հայրենի երկրի խոր ցավը, տառապանքը, յոգնատանջ աշխատաւորի, հայ մարդու հեւքը, մարդ, որ աստիճանաբար ձերբազատւում էր միջնադարեան մտածողութեան կապանքներից եւ ո՛չ միայն թախանձագին օգնութիւն հայցում ամենաբարձրեալից, երգում կեանքի անցողիկութիւնն ու մահուան անխուսափելիութիւնը, այլեւ մերթ ընդ մերթ ընդվզում էր անարդար իրականութեան դէմ, անկաշկանդ երգում իր սէրը, կարօտը, բնութեան գեղեցկութիւնները» (Ուրբաթագիրք: Տաղարան, 1975: թ.):

Եզրակացություն

Ընդհանրացնելով՝ պետք է ասել, որ Հակոբ Մեղապարտի հրատարակած գրքերով և մասնավորապես «Տաղարան»-ով հայ միջնադարյան գրականությունը, հիրավի թնակոխեց նոր փուլ՝ նախնառաջ մեծացնելով իր գործառականությունն ու ազդեցության շրջանակը: Մյուս կողմից՝ Մեղապարտը յուրովի օգնեց առավել առարկայական պատկերացում կազմել միջնադարյան հայ գրականության ժանրերի մասին՝ առանձնացնելով նաև առավել պահանջված հեղինակներին:

Գրականության ցանկ

1. «Աղթարք», Վենետիկ, 1513, 178 էջ:

2. Առաքել Բաղիշեցի: Ուսումնասիրություն և բնագրեր: Աշխատասիրությամբ Արշալույս Ղազինյանի, Երևան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1971, 350 էջ:
3. **Ղերիկյան Վ.**, Հակոբ Մեղապարտի հինգ հրատարակությունները, «Վեմ», Երևան, 2012, թիվ 2, էջ 152-176:
4. **Ջարբխանալեան Գ.**, Պատմություն հայկական տպագրության. սկզբնաղբերակներ և մինչև առ մեզ, Վենետիկ, Մխիթարեան տպարան, 1895, 296 էջ:
5. **Իշխանյան Ռ.**, Հայ գրքի պատմություն, Երևան, «Անտարես», 2012, 536 էջ:
6. **Լևոնյան Գ.**, Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը, Երևան, «Հայպետհրատ», 1958, 255 էջ:
7. «Հայ միջնադարյան գրականության ժանրեր», Երևան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատ., 1984, 428 էջ:
8. «Պատարագատետր», Վենետիկ, 1513, 83 էջ:
9. «Պարզատումար», Վենետիկ, 1513, 118 էջ:
10. «Պարզատումար», աշխատասիրությամբ՝ Բաբկեն Չուգասյանի, Երևան, 1996, ԻԹ+118 էջ:
11. «Տաղարան», Վենետիկ, 1513, 150 էջ:
12. **Տ. Վ. Պ.** (Տրդատ Պալեան), «Հայ տպագրության ամենահին երախայրիք մ'ալ», «Հանդես ամսօրեայ», Վիեննա, Ը տարի, 1894, թիվ 12, դեկտեմբեր, էջ 357-361:
13. «Ուրբաթագիրք», Վենետիկ, 1512, 124 էջ:
14. Ուրբաթագիրք: Տաղարան: Նմանահանություն հայերեն առաջին տպագիր գրքերի (1512-1513), Վենետիկ, տպ. Մխիթարեան, 1975, ԺԸ+156 էջ:

Համացանցային հղումներ

1. <https://vemjournal.org/wp-content/uploads/2020/07/10-%D5%80%D5%AB%D5%B7%D5%B8%D5%B2%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6-2012-2.pdf> մուտք՝ 25.02.2024
2. https://tert.nla.am/archive/HAY%20GIRQ/Arady/1951-1980/urbatagirq_1975.pdf մուտք՝ 10.02.2024
3. <https://haygirk.nla.am/upload/1512-1940/1512-1800/urbatagirq.pdf> մուտք՝ 11.02.2024
4. <https://tert.nla.am/archive/HAY%20GIRQ/Arady/1951-1980/knarik%20korkotyan.pdf> մուտք՝ 12.03.2024
5. <https://banaser.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/03/d5b0d5a1d5b5-d5a3d5abd680d684d5a8-1512-1920d5a9d5a9.pdf> մուտք՝ 03.04.2024
6. <https://hetq.am/hy/article/11525> մուտք՝ 20.03.2024

Reference

1. «Aght'arq», [Prayers for the Sick and Horoscope], Venetik, 1513, (In Armenian).
2. Ar'aqel Baghisheci: Owsowmnasirowt'yown & bnagr: [Research and originals] Ashxatasirowt'yamb Arshalowys Ghazinyani, Er&an, Haykakan SSH GA hrat., 1971, (In Armenian).
3. **D&rikyan V.**, Hakob Meghaparti hing hratarakowt'yownnery', [The five publications of Hakob Meghapart] «Ve'm», Er&an, 2012, t'iv 2, e'j 152-176, (In Armenian).
4. «Hay mijnadaryan grakanowt'yan jhanrer», [Genres of Armenian medieval literature], Er&an, Haykakan SSH GA hrat., 1984, (In Armenian).
5. **Ishxanyan R'.**, Hay grqi patmowt'yown, [History of the Armenian book] Er&an, «Antares», 2012, (In Armenian).
6. **L&onyan G.**, Hay girqy' & tpagrowt'yan arvesty', [The Armenian book and the art of printing], Er&an, «Haypethrat», 1958, (In Armenian).
7. «Owrbat'agirq», [Friday Book: Collection of folk-tales, prayers], Venetik, 1512, (In Armenian).

8. Owrbat'agirq: Tagharan: Nmanahanowt'iwn hayere'n ar'ajin tpagir grqeri (1512-1513) [Urbat'agirq: Tagharan: Facsimiles of the first Armenian printed books (1512-1513)], Venetik, tp. Mxit'arean, 1975, (In Armenian).
9. «Pataragatetr», [Armenian Missal], Venetik, 1513, (In Armenian).
10. «Parzatowmar», [Armenian Liturgical calendar], Venetik, 1513, (In Armenian).
11. «Parzatowmar», [Armenian Liturgical calendar], ashxatasirowt'yamb` Babken Chowgaszyani, Er&an, 1996, (In Armenian).
12. «Tagharan», [Hymnal], Venetik, 1513, (In Armenian).
13. **T. V. P.** (Trdat Palean), «Hay tpagrowt'ean amenahin eraxayriq m'al», «Hande's amso'reay», Vienna, Y' tari, 1894, t'iw 12, dektember, e'j 357-361, (In Armenian).
14. **Zarbhanalean G.**, Patmowt'iwn haykakan tpagrowt'ean. skzbnaworowt'ene'n minch ar' mez, [Histoire de L'Imprimerie Armenienne (1513-1895)] Venetik, Mxit'arean tparan, 1895, (In Armenian).

Քրիստինե Մելքումյան - ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի հայցորդ, ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի Հայ հին և միջնադարյան գրականության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ հայ հին և միջնադարյան գրականություն:

ORCID ID 0000-0001-6099-7007
kristinemelqumyan@litinst.sci.am

Kristine Melkumyan - Ph.D researcher at the Institute of Literature after Manuk Abeghyan of NAS RA. Junior researcher of the department of Armenian ancient and medieval literature of NAS RA Institute of Literature after M. Abegyan. Scientific interests: Armenian ancient and medieval literature.

ORCID ID 0000-0001-6099-7007
kristinemelqumyan@litinst.sci.am

Кристина Мелкумян - Соискатель Института литературы имени Манука Абега́на НАН РА. Младший научный сотрудник отдела древней и средневековой армянской литературы НАН РА Института литературы имени М.Абега́на. Научные интересы: Армянская древняя и средневековая литература.

ORCID ID 0000-0001-6099-7007
kristinemelqumyan@litinst.sci.am

Ընդունվել է տպագրության 27.04.2024թ.: